

MONIKA STANNY¹

ZRÓŻNICOWANIE POZIOMU ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W POLSCE A PROBLEM REALIZACJI POLITYKI SPÓJNOŚCI²

Abstrakt. Podstawowym problemem opracowania jest odpowiedź na pytanie, czy prowadzona w okresie poprzedzającym akcesję z UE polityka spójności w rzeczywistości zmniejsza różnice rozwojowe występujące w kraju, czy też występuje tendencja do powiększania się ich w wyniku działania innych czynników, takich jak renta położenia czy większa atrakcyjność lokalizacyjna obszarów o rozwiniętej infrastrukturze. Odpowiedzi na to pytanie poszukiwano poprzez określenie zróżnicowania poziomu rozwoju oraz zróżnicowania dynamiki przemian prorozwojowych.

Słowa kluczowe: polityka spójności, rozwój lokalny, zróżnicowanie przestrzenne

WPROWADZENIE

Strategia lizbońska stawia za główny cel uczynienie w krótkim czasie ze wspólnoty krajów Unii Europejskiej najbardziej dynamicznej, a zarazem w sposób zrównoważony rozwijającej się gospodarki na świecie. Podejmowane zatem działania powinny prowadzić do realizacji powyższego celu, m.in. przez budowanie konkurencyjności i spójności terytorialnej Unii Europejskiej zarówno w wymiarze regionalnym, jak i lokalnym [*Rozwijające się regiony...* 2007].

W warunkach polskiej wsi podejście takie stwarza problem, czy prowadzona w okresie poprzedzającym akcesję z UE polityka spójności w rzeczywistości zmniejsza różnice rozwojowe występujące na obszarach wiejskich w kraju, czy też je powiększa w wyniku działania takich czynników, jak: renta położenia, większa atrakcyjność lokalizacyjna obszarów o rozwiniętej infrastrukturze, uwa-

¹ Autorka jest pracownikiem naukowym Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN (e-mail: stanny@poczta.fm).

² Niniejszy artykuł powstał na podstawie projektu realizowanego przez IRWiR PAN finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Informatyzacji nr H02C06929.

runkowania historyczne (granice zaborowe czy tzw. ziemie odzyskane). Odpowiedzi na to pytanie poszukiwano poprzez określenie zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego oraz dynamiki przemian rozwoju lokalnego [Zróżnicowanie poziomu... 2007]. Założono, że związek korelacyjny ujemny postuluje skuteczność instrumentów polityki spójności, dodatni zaś – przewagę tendencji do wzrostu zróżnicowania. Brak takiego związku można interpretować jako stabilizację istniejących dysparytetów.

Mnogość czynników oddziałujących na tempo i kierunek zmian zachodzących na wsi skutkuje znacznym zróżnicowaniem rozwoju społeczno-gospodarczego jednostek przestrzennych. Większość analiz zróżnicowania przestrzennego obszarów wiejskich prowadzona jest w agregacji województw (NTS 2), co wynika z dobrego dostępu do zasobu danych. Ma to jednak tę wadę, że województwa są silnie wewnętrznie zróżnicowane. Korzystanie zatem z danych wojewódzkich³ deformuje rzeczywiste zróżnicowanie, wykazując jednoznacznie konwergencję regionów przy nadal znacznych dysproporcjach wewnątrzregionalnych. Badania prowadzone w agregacji najmniejszych jednostek administracyjnych (NTS 5) pokazują, że poziom rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich jest znacznie bardziej złożony. Niniejszą analizę przeprowadzono na zbiorze 2172 jednostek gminnych, nieposiadających administracyjnego charakteru miasta.

SCHEMAT POSTĘPOWANIA BADAWCZEGO

Ważny problem stanowiło zdefiniowanie pojęcia poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w taki sposób, aby było one użyteczne w stosunku do obszarów bardzo zróżnicowanych strukturalnie, a w konsekwencji rozwijających się według różnych strategicznych celów. Dlatego przyjęte kryteria oceny w możliwie równym stopniu powinny akceptować bardzo różne strategiczne kierunki rozwoju zależne od wcześniej ukształtowanych struktur i funkcji poszczególnych obszarów. Założono więc, że celem rozwoju lokalnego jest powstanie struktur lokalnych, które będą w stanie generować godziwe dochody mieszkańców i nie prowadzić do niekorzystnych zjawisk (jak na przykład przeludnienie agrarne, depopulacja czy bezrobocie). Oczywiście cel ten nie jest możliwy do osiągnięcia za pomocą jednego uniwersalnego scenariusza. Z tego powodu analiza rozwoju społeczno-gospodarczego oparta została na wielu zmiennych empirycznych, uporządkowanych w subkomponenty i komponenty.

Uznano, że poziom rozwoju społeczno-gospodarczego wyznaczają odpowiednio zważone dwa komponenty – gospodarczy i społeczny. Komponent gospodarczy składa się z pięciu subkomponentów: dezagrarnizacji struktury gospodarczej, rozwoju sektora rolniczego, rozwoju sektora pozarolniczego, zrównoważenia rynku pracy oraz zamożności i wyposażenia infrastrukturalnego. Natomiast w skład komponentu społecznego wchodzi trzy subkomponenty, charak-

³ Raport o stanie wsi „Polska wieś 2000”, Raport o stanie wsi „Polska wieś po wejściu do UE”, Raport Polska wieś 2008, FDPA.

teryzujące strukturę demograficzną, lokalny system edukacyjny oraz aktywność społeczną. I wreszcie trzecim komponentem jest dynamika rozwoju lokalnego, który w ostatecznej weryfikacji poddano analizie wzajemnej korelacji liniowej Pearsona z poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego.

Każdy z subkomponentów wymagał doboru odpowiedniej bazy wskaźników empirycznych, charakteryzujących różne aspekty danego problemu, ustalenia ich relatywnych wag oraz metody budowy miary syntetycznej na podstawie kilku zmiennych. Kompleksowe określenie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego oparte było na 30 wskaźnikach. Badania zostały przeprowadzone na podstawie hierarchicznej typologii zróżnicowania przestrzennego obszarów wiejskich, uzyskanej za pomocą metody sum standaryzowanych [Rosner i Stanny 2007, s. 27–46].

POZIOM ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO – ZRÓŻNICOWANIE PRZESTRZENNE

Empiryczna analiza rozwoju społeczno-gospodarczego osobno wyróżnia komponent gospodarczy i komponent społeczny. Z założenia dobór subkomponentów, a potem zmiennych definiujących je powinien odzwierciedlać rzeczywiste problemy polskiej wsi. Zdając sobie sprawę z arbitralności tegoż określenia, uznano, że w skali kraju jednym z najważniejszych problemów, pozostających do rozwiązania, jest wzmocnienie pozarolniczych funkcji gospodarczych, a zwłaszcza związane z tym przemiany w strukturze zatrudnienia i źródeł utrzymania. Z tego względu wśród komponentów rozwoju gospodarczego wzięto pod uwagę stopień dezagrarności gospodarki lokalnej, który niesie ładunek stymulanty rozwoju.

Dezagrarność lokalna gospodarki opisywała proporcje sektora rolniczego i pozarolniczego z punktu widzenia ich udziału w zatrudnieniu, tworzeniu źródeł utrzymania dla społeczności lokalnej itp. Kolejny subkomponent – charakterystyka sektora rolniczego, oparty był na założeniu, że będzie on dobrze rozwinięty wówczas, gdy duży udział będą stanowić gospodarstwa duże, wysokotowarowe i prowadzone przez osoby o odpowiednio wysokich kwalifikacjach. Natomiast dobrze rozwinięty sektor pozarolniczy występuje wtedy, gdy zarówno liczba firm, jak i zatrudnienie w nich są duże. Niekorzystna sytuacja w tym sektorze oznacza duży udział w zatrudnieniu pozarolniczym usług publicznych, a więc administracji samorządu, szkół, służby zdrowia, policji itp.

Zarówno dobrze, jak i słabo rozwinięte oba sektory mogą występować przy zrównoważonym i niezrównoważonym rynku pracy. Pod uwagę wzięto skalę bezrobocia jawnego i przerostów zatrudnienia, występującą w gospodarstwach rodzinnych. Zwłaszcza rozdrobniona struktura agrarna gospodarstw opartych na rodzinnych zasobach pracy (występujących w części południowych regionów kraju) jest podatna na nadmierne zatrudnienie oraz nieracjonalnie wykorzystywany czas pracy poszczególnych osób w gospodarstwie. W warunkach polskich jest to czynnik bardzo ważny ze względu na specyfikę statystycznej rejestracji skali bezrobocia na wsi.

Ostatni subkomponent, charakteryzujący zamożność i wyposażenie układu lokalnego zawierał informacje o wyposażeniu infrastrukturalnym, zdolności lokalnej gospodarki do generowania źródeł dochodów lokalnych finansów publicznych oraz udziału ludności uzależnionej od pomocy społecznej.

Jak wcześniej wspomniano, komponent społeczny zawierał charakterystykę struktury demograficznej, lokalnego systemu edukacyjnego oraz aktywności społecznej. W Polsce struktura demograficzna na obszarach wiejskich jest silnie zróżnicowana regionalnie. Obok obszarów o małej gęstości zaludnienia, charakteryzujących się zdeformowaną (przez selektywne migracje) proporcją płci i strukturą wieku charakterystyczną dla „regresywnej piramidy wieku”, znajdują się również obszary relatywnie młode demograficznie, stanowiące ośrodki koncentracji napływu migracyjnego zarówno ze wsi, jak i z miast. W rezultacie model piramidy wieku na tych terenach bliski jest „piramidzie progresywnej”. Ma to oczywiste konsekwencje dla jakościowej charakterystyki lokalnych zasobów pracy, kapitału kwalifikacji itp.

Charakterystyka systemu edukacyjnego uwzględniała zarówno strukturę wykształcenia i osiągnięcia szkolne, jak i wskaźniki skolaryzacji wieku studentów wyższych. Aktywność społeczna odnosiła się do aktywności obywatelskiej, zdolności do samoorganizacji oraz charakterystyki mechanizmów wyborczych do samorządów lokalnych.

Syntetyczny obraz zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego oparty na przedstawionych założeniach pokazuje rysunek 1. Rozkład gmin (jednostek analizy) podzielony został na grupy 20-procentowe – od uzyskujących najsłabsze wyniki pomiaru (1) do uzyskujących najlepsze wyniki (5).

Zastosowanie metody hierarchicznej dało silnie zróżnicowany obraz rozkładu przestrzennego gmin o odmiennym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Gminy najlepiej rozwinięte koncentrują się przede wszystkim w sześciu obszarach metropolitalnych, ukształtowanych wokół głównych centrów rozwoju: Warszawy, Gdańska-Sopotu-Gdyni, Poznania, Wrocławia i Łodzi, oraz w strefie krakowsko-górnośląskiej. Można powiązać wysoki poziom rozwoju obszarów wiejskich (w strefach metropolitalnych szerzej, a w zasięgu bezpośredniego wpływu większych i średnich miast wybiórczo) z ich oddziaływaniem i wykorzystywaniem licznych sprzężeń gospodarczych, lokalizacyjnych i społeczno-kulturowych.

Najlepiej rozwinięte pod względem społeczno-gospodarczym obszary wiejskie zajmują stosunkowo zwartą strefę w województwach: pomorskim, kujawsko-pomorskim, wielkopolskim, wschodniej części dolnośląskiego i środkowo-zachodniej opolskiego oraz w zewnętrznej części śląskiego wraz ze środkowo-zachodnią częścią małopolskiego i podkarpackiego. Poza tą strefą można mówić o obszarach wyższego poziomu rozwoju wsi – w szerokim pasie między Warszawą i Łodzią oraz w pasie nadmorskim między Szczecinem i Koszalinem. W innych częściach kraju obszary o wysokim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego mają wyspowy charakter.

W pewnym stopniu przeciwieństwem układu przestrzennego „najlepszych” obszarów wiejskich jest rozkład gmin relatywnie najsłabiej rozwinię-

RYSUNEK 1. Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce: 1–5 stopnie poziomu rozwoju według miernika syntetycznego – od najniższego do najwyższego

Źródło: Na podstawie danych NSP [2002] i BDR [2004].

tych. Szczególnie dużo jednostek tego typu występuje w szerokich strefach zewnętrznych regionów północno-wschodniej i środkowo-wschodniej Polski – w województwach: warmińsko-mazurskim, podlaskim, mazowieckim, świętokrzyskim, lubelskim, i w nieco mniejszym wymiarze – we wschodniej części podkarpackiego. Poza tą częścią Polski większe zgrupowania gmin o słabszym rozwoju społeczno-gospodarczym znajdują się w stosunkowo szerokim pasie pogranicza województw: łódzkiego, mazowieckiego, kujawsko-pomorskiego i wielkopolskiego. Ponadto tworzą one zwarte obszary w południowo-wschodniej części Pomorza Środkowego i południowo-zachodnim, przygranicznym fragmencie województwa lubuskiego oraz w rejonie od północy otaczającym Kotlinę Jeleniogórską (gminy Pogórze Kaczawskie) w województwie dolnośląskim. Gminy o najniższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego grupują się głównie na obszarach wschodniego i północno-wschodniego pogranicza z Rosją (Obwód Kaliningradzki), Litwą, Białorusią i Ukrainą, i w wielu strefach stanowiących regionalne peryferia. Są to w większości jednostki lokalne zdecydowanie monofunkcyjne.

Jeśli ich rozkład przestrzenny powiązać z rozmieszczeniem obszarów wiejskich o najwyższym poziomie rozwoju, to kontrastujące zróżnicowanie wsi pod tym względem nawiązuje w znacznym stopniu do układów typu rdzeń – pery-

ferie (core and peripheries) [Grosse 2002, s. 28–30, Heffner 2003, s. 11–27]. Strefy wiejskie położone w zasięgu oddziaływania układów metropolitalnych lub ukształtowanych aglomeracji miejskich oraz na obszarach bardziej podatnych na zmiany związane z transformacją gospodarczą – przede wszystkim w Polsce Środkowo-Zachodniej, charakteryzują się wyższym poziomem rozwoju. Natomiast pozostała część gmin wiejskich, reprezentująca zdecydowanie niższy poziom rozwoju, znajduje się w strefach zewnętrznych w układzie krajowym i regionalnym, często w rejonach oddalonych, trudnych komunikacyjnie lub z różnych powodów problemowych [Bański 2006].

Układ gmin o najniższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego pokrywa się, szczególnie na obszarze Polski Wschodniej, z rejonami monofunkcyjnymi rolniczo, cechującymi się niskim poziomem gospodarki rolnej, problemami demograficznymi (depopulacja, emigracja), społecznymi (starość, feminizacja) i niskim poziomem inwestycji na wsi.

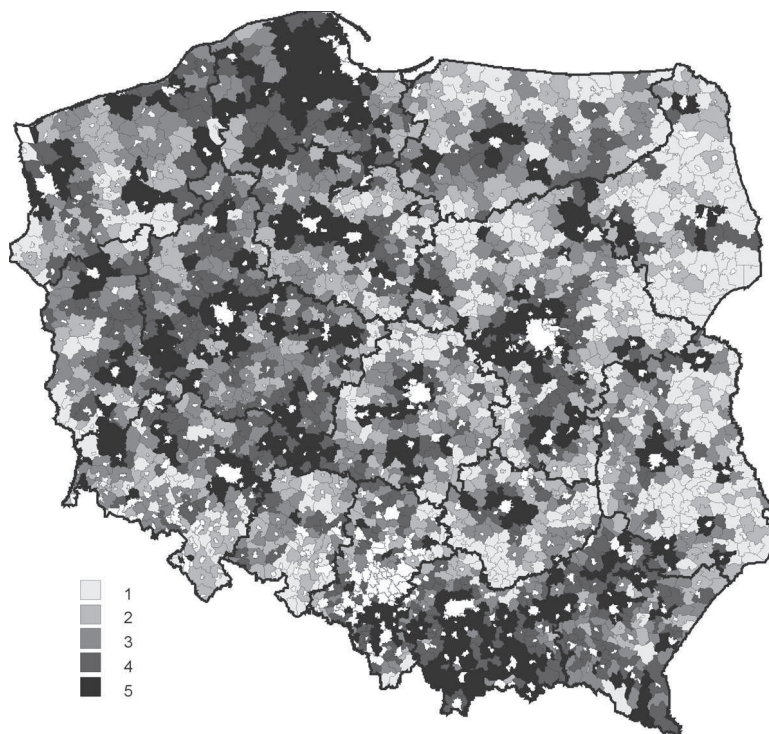
DYNAMIKA ZMIAN PROROZWOJOWYCH – ASPEKT PRZESTRZENNY

Drugi problem badawczy stanowiło zdefiniowanie pojęcia „dynamika zmian”. Dobrano osiem wskaźników charakteryzujących różne aspekty tych zmian, które informowały o tendencjach prorozwojowych. Dotyczyły one procesów występujących w zakresie finansów publicznych szczebla lokalnego (dochodów i wydatków), kierunku zmian na lokalnym rynku pracy, skali i struktury zmian sektora pozarolniczego, atrakcyjności obszaru dla migrantów (w tym przypadku wykorzystano tzw. współczynnik efektywności migracji) oraz skalę ruchu budowlanego.

Po nadaniu wag zastosowano procedurę budowy wskaźnika syntetycznego, analogiczną jak w przypadku określania poziomu rozwoju gospodarczego czy społecznego. Wskaźnik otrzymany metodą hierarchiczną pokazuje przestrzenne zróżnicowanie uogólnionej dynamiki przemian prorozwojowych na podstawie trendów z ostatnich lat okresu przedakcesyjnego. Uzyskane rezultaty analizy przedstawione zostały na rysunku 2. Podobnie jak w przypadku poprzedniej mapy rozkład 2171 badanych jednostek podzielony został na pięć przedziałów po 20%.

Najwyższy stopień dynamiki zmian społeczno-gospodarczych zaobserwowano w województwach: małopolskim, pomorskim, wielkopolskim i podkarpackim. Tam, prócz wysokiej dynamiki w strefie podmiejskiej, również pozostały obszar województw rozwijał się relatywnie szybko.

W innych województwach, w miarę oddalania się od ośrodka regionalnego, z reguły siła dynamiki zmian maleje, zgodnie z teorią rozwoju ośrodków centralnych. Prawidłowość tę można uogólnić nawet w odniesieniu do byłych miast wojewódzkich, funkcjonujących do 1999 roku jako centra administracyjno-gospodarcze w 49 regionach. Ów rozkład centrum – peryferie bardzo wyraźnie zaznaczył się w 6 województwach: mazowieckim, łódzkim, świętokrzyskim oraz warmińsko-mazurskim, podlaskim i lubelskim.

RYSUNEK 2. Dynamika zmian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich w Polsce w latach 2000–2004: 1–5 stopnie poziomu rozwoju według miernika syntetycznego – od najniższego do najwyższego

Źródło: Na podstawie danych BDR [2000–2004].

Jednak należy zwrócić uwagę na pewne istotne odstępstwa. Miasta Dolnego Śląska – Opole i GOP, a zatem obszar silnej industrializacji w siedemdziesiątych i osiemdziesiątych latach XX wieku, dziś wykazuje niską dynamikę zmian, często reprezentując wartości poniżej średniej dla obszarów wiejskich w Polsce.

Mimo argumentów potwierdzających dynamikę zmian społeczno-gospodarczych, zgodnie z mechanizmami opisanymi w teoriach ekonomicznych, coraz większego znaczenia nabierają trudno wymierne (w tego rodzaju analizach) czynniki związane z kapitałem wewnętrznym gmin, co powoduje, iż wyjaśnienie źródeł dynamiki zmian społeczno-gospodarczych nie ma charakteru jednoznacznie uniwersalnego, często też satysfakcjonującego autorów [Wilkin 2003, s. 49]. Konkurencję dla grupy tzw. twardych czynników lokalizacyjnych (położenie, warunki geograficzne) stanowią czynniki o charakterze zasobów wewnętrznych jednostek samorządu lokalnego, takich jak: kapitał ludzki i kapitał społeczny (z całym szkieletem norm, postaw i wartości) oraz instytucje i organizacje (z aparatem zasad działania), budujące klimat sprzyjający gospodarce rynkowej.

POZIOM ROZWOJU, DYNAMIKA ZMIAN A POLITYKA SPÓJNOŚCI – ANALIZA WSPÓLZALEŻNOŚCI

Zgodnie ze wstępnym założeniem, zbadano współzależność rozkładu danych poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego z rozkładem danych dynamiki zmian rozwoju lokalnego. Przypomnieć należy, iż zakładano, że związek korelacyjny ujemny postuluje skuteczność instrumentów polityki spójności, dodatni – przewagę tendencji do wzrostu zróżnicowania. Brak takiego związku można interpretować jako stabilizację istniejących dysparytetów. Otrzymano wartość współczynnika $r = +0,608$.

Wynika z tego, że strefy wyższego poziomu rozwoju wsi wykazują wyższą dynamikę korzystnych zmian. Szybciej rozwijają się podmiejskie strefy i regiony atrakcyjne inwestycyjnie (np. nadmorskie). Rozwój na obszarach zapóźnionych też występuje, jednak tempo jego jest zdecydowanie słabsze. W konsekwencji pogłębia się rozwarstwienie obszarów wiejskich. Analiza wykazała, że zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w układzie przestrzennym nie zmienia się w myśl deklarowanej (i prowadzonej) polityki wyrównywania różnic rozwojowych.

Trzeba wyjaśnić, że w okresie, którego dotyczą badania, władze samorządowe szczebla gminnego miały możliwość ubiegania się o dofinansowanie prowadzonych inwestycji z bardzo wielu źródeł zarówno krajowych, jak i z pomocy zagranicznej [Rosner i Stanny 2007]. Środkami tymi dysponowały agencje rządowe, fundacje prywatne, fundacje związane z kościołem, władze administracji państwowej szczebla regionalnego itp. Środki te pochodziły z funduszy przeznaczonych na ekologię, rozwój oświaty, przekwalifikowanie zawodowe, przeciwdziałanie bezrobociu, rozwój infrastruktury wiejskiej, szkolenia, rozwój przedsiębiorczości, koszty opracowania strategicznych planów rozwoju lokalnego itp. Pochodzenie tych środków było bardzo zróżnicowane, częściowo były to fundusze przedakcesyjne (np. PHARE), pożyczki Banku Światowego, pomoc poszczególnych krajów europejskich i USA, fundusze kościelne itp.

Dla weryfikacji założenia, że stosowane instrumenty polityki spójności w okresie przedakcesyjnym były zbyt słabe (aby przeciwdziałać tendencji wzrostu zróżnicowania, wynikającej z naturalnego wykorzystania renty położenia oraz akumulacji wcześniejszego rozwoju), poddano dodatkowej analizie rozkład przestrzenny jeszcze jednego wskaźnika. Jest to wskaźnik oparty na danych Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, dotyczący działania 3. programu SAPARD. Beneficjentem tego działania były samorządy lokalne lub ich związki (w praktyce związki gminne złożyły tylko parę wniosków), celem – pomoc w inwestycjach o charakterze infrastrukturalnym. Warto dodać, że środki przeznaczone na działanie 3. programu SAPARD były (w relacji do innych programów) bardzo duże, a składać wnioski mogły wszystkie gminy wiejskie i miejsko-wiejskie. Budując wskaźnik oparto się na danych dotyczących wysokości wnioskowanej sumy, przy czym brano pod uwagę nie tylko przyznane dotacje, ale wszystkie wnioski złożone w ARiMR i zarejestrowane w systemie Agencji (czyli wszystkie wnioski złożone przez potencjalnych beneficjentów

programu, w których przy wstępnej analizie nie stwierdzono błędów formalnych). Brane pod uwagę były inwestycje związane z zaopatrzeniem w wodę, odprowadzaniem ścieków, gospodarką odpadami stałymi, poprawą lokalnej sieci drogowej, zaopatrzeniem w energię oraz z telefonizacją i zwiększeniem dostępności do Internetu.

Można by sądzić, że nie istnieje w Polsce gmina, która nie miałaby niezaspokojonych potrzeb w zakresie objętym działaniem 3. SAPARD-u. Jednak okazało się, że wiele gmin nie składało żadnych wniosków o dofinansowanie inwestycji infrastrukturalnych, choć możliwe do uzyskania było dofinansowanie sięgające 75% wartości inwestycji. Żadnego wniosku nie złożyły aż 473 gminy, a więc 21,8% ich ogólnej liczby. Drugi biegun rozkładu stanowiło 65 gmin składających wnioski o dofinansowanie przekraczające 1 tys. zł w przeliczeniu na mieszkańca (rysunek 3).

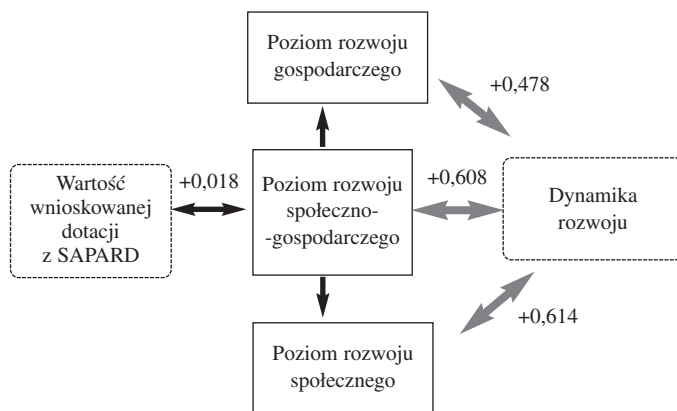

RYSUNEK 3. Wartość wnioskowanej dotacji przeznaczonej na działanie 3. programu SAPARD na 1 mieszkańca (wnioski poprawne formalnie)

Źródło: Na podstawie danych *Raportu SAPARD* [2006].

Rozkład przestrzenny starających się o dotacje z programu SAPARD i nie składających wniosków nie wykazuje prawidłowości zgodnej z rozkładem poziomu rozwoju lub jego dynamiki. Również zależności tej nie potwierdza wielkość współczynnika korelacji ($r = +0,018$) – rysunek 4. A zatem aktywność władz samorządowych praktycznie nie jest statystycznie współzależna z pozio-

mem rozwoju społeczno-gospodarczego. Władze te bywają aktywne lub bierno zarówno w obszarach przodujących pod względem rozwoju, jak i zapóźnionych⁴. Postawić tu można hipotezę, mówiącą o istotnej roli czynnika ludzkiego w aktywności władz lokalnych.

RYSUNEK 4. Zależności korelacyjne między zmiennymi syntetycznymi oraz cechą potencjalnie proroczną

Z przeprowadzonej analizy wynika, że dynamika przemian prorozwojowych silnie, istotnie i pozytywnie skorelowana jest z poziomem rozwoju. Związki korelacyjne, przedstawione na rysunku 4, krytycznie opiniują skuteczności celów stawianych przed polityką spójności. Okazuje się, że mimo prowadzonej polityki zmniejszania różnic w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich nie tylko różnice te nie zmniejszają się, ale nawet wykazują tendencję do powiększania. Oznacza to, że instrumenty polityki regionalnej są zbyt słabe dla osiągnięcia założonego celu. Korzyści lokalizacji inwestycji w obszarach lepiej rozwiniętych są większe niż te, które są związane z polityką przestrzenną.

WNIOSKI

Badania pokazały, że wysoki stopień rozwoju społeczno-gospodarczego jest statystycznie silnie powiązany z wysoką dynamiką przemian. Analiza rozkładów przedstawionych na mapach (rysunki 1–3) i zależności korelacyjnych między nimi (oraz wskaźników empirycznych nieprzedstawianych w tym opracowaniu ze względu na ograniczenia objętościowe) prowadzą do następujących wniosków:

1. W poziomie rozwoju i dynamice przemian przodują gminy położone wokół największych miast, mogące korzystać z sąsiedztwa rynków miejskich.

⁴ Warto przypomnieć, że badania dotyczą okresu poprzedzającego akcesję do UE, a więc okresu, w którym niedostępne były jeszcze instrumenty polityki lokalnej związane z funduszami strukturalnymi. Przedakcesyjne programy rozwoju obszarów wiejskich udostępniały znacznie mniejsze środki od tych, które dostępne są po akcesji.

2. Strefy podmiejskie powstają wokół największych miast, a także wokół miast średnich o rozwiniętej strukturze funkcji miejskich. Nie powstają natomiast wokół miast monofunkcyjnych.

3. Obszary zapóźnione i o niskiej dynamice rozwoju występują na terenach położonych peryferyjnie w stosunku do sieci głównych miast. Częściej występują w Polsce Wschodniej niż Zachodniej.

4. Spośród dwóch czynników, określających przestrzenne zróżnicowanie obszarów wiejskich: położenia w kategoriach opisu centrum – peryferie oraz zaszczości historycznych (rozbiorowych i związanych z przesunięciem granic po II wojnie światowej), czynnik pierwszy obecnie odgrywa większą rolę.

5. Inne czynniki (jak renta położenia) wpływają silniej na przestrzenne zróżnicowanie rozwoju niż prowadzona polityka spójności.

6. Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich wzrasta mimo polityki wyrównywania szans.

BIBLIOGRAFIA

- Atlas demograficzny i społeczno-zawodowy obszarów wiejskich w Polsce*, 1995. Red. I. Frenkel, A. Rosner. Polskie Towarzystwo Demograficzne, IRWiR PAN, Warszawa.
- Bank Danych Regionalnych (BDR)*, 2002–2004. GUS, Warszawa.
- Bański J., 1999: *Obszary problemowe w rolnictwie polskim*. „Prace Geograficzne” 172.
- Bański J., 2006: *Geografia polskiej wsi*. PWE, Warszawa.
- Grosse T.G., 2002: *Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego*. „Studia Regionalne i Lokalne” 1.
- Heffner K., 2003: *Regiony peryferyjne we współczesnej gospodarce*. W: *Regiony peryferyjne w perspektywie polityki strukturalnej Unii Europejskiej*. Red. A. Bołtromiuk. Uniwersytet w Białymstoku, Białystok.
- Narodowy Spis Powszechny (NSP) 2002*. GUS, Warszawa.
- Raport SAPARD*, 2006. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Departament Sprawozdawczości i Analiz, Warszawa.
- Rosner A., Stanny M., 2007: *Przyjęta struktura procesu badawczego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego*. W: *Zróżnicowanie przestrzenne poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Stanny M., 2007: *Zróżnicowanie struktur demograficznych a stopień zrównoważenia rynku pracy na obszarach wiejskich w Polsce*. W: *Prognozowanie rozwoju regionu. Instrumentarium rozwoju. Ład społeczny*. Red. K. Malik. Politechnika Opolska, Samorząd Woj. Opolskiego, KND PAN, KNoPiPS PAN, KPZK PAN, Opole.
- Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych*, 2002. Red. A. Rosner. IRWiR PAN, Warszawa.
- Wilkin J., 2003: *Peryferyjność i marginalizacja w świetle nowych teorii rozwoju*. W: *Regiony peryferyjne w perspektywie polityki strukturalnej Unii Europejskiej*. Red. A. Bołtromiuk. Uniwersytet w Białymstoku, Białystok.
- Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, 2007. Red. A. Rosner. IRWiR PAN, Warszawa.

SPATIAL DIVERSIFICATION IN THE LEVEL OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN POLAND AND THE PROBLEM OF IMPLEMENTATION OF COHESION POLICY

Abstract. The aim of the research project was to find an answer to the question whether spatial variations in the level of socio-economic development of rural Poland are gradually disappearing thanks to the cohesion policy pursued in the country or whether they are still growing despite the implementation of this policy. It was assumed that the course of ongoing transformation is dependent on two factors: cohesion policy and the well-known fact that the effectiveness of investment is higher in better developed areas. Additionally, an attempt was made at determining how the discussed processes were influenced by policies pursued by local authorities. Other factors (e.g. attractive location) have greater influence on spatial variations in development than the pursued cohesion policy.

Key words: cohesion policy, local development, spatial variations